

Strängsereds kyrkogård

Kulturhistorisk inventering
Ulricehamns kyrkliga samfällighet
Ulricehamns kommun
Karin Lundberg
Västarvet, Kulturmiljöenheten

Strängsereds kyrkogård

Kulturhistorisk inventering

Ulricehamns kyrkliga samfällighet

Ulricehamns kommun

Västarvet, Kulturmiljöenheten

Författare Karin Lundberg

Grafisk form, layout och teknisk redigering Gabriella Kalmar

Omslagsbild Foto taget av Karin Lundberg. Fotot visar Strängsereds kyrkogård sedd från väster.

Tryck Bording AB, Borås 2013

Västarvet

Edsvägen 1B

46235 Vänersborg

tel. 0521-264150, fax 0521-275019

www.vastarvet.se

Förord

Denna kulturhistoriska inventering av gravvårdarna på Strängsereds kyrkogård har utförts av Västarvet under år 2013 på uppdrag av Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Rapporten innehåller rekommendationer för de kulturhistoriskt intressanta gravvårdarnas bevarande, vård och utveckling. Den är tänkt att användas av församlingen som ett underlag inför underhålls- och förändringsarbeten, och av länsstyrelsen och Västarvet vid handläggning av tillståndsärenden och remisser.

Vi vill tacka för ett trevligt samarbete och önska lycka till i det långsiktiga förvaltningsuppdraget.

Strängsereds kyrkogård är ett värdefullt arv. Genom att underhålla den väl kan den bli en välvårdad gåva att överlämna till kommande släkten.

Lödöse, 28 juni 2013

Karin Lundberg

Innehåll

Inledning	6
Innehåll	6
Metod och bedömning	6
Kyrkogården - ett levande kulturarv	6
Kyrkogårdarnas utveckling under tusen år	6
Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet	6
1700- och 1800-talen	7
1900- och 2000-talets kyrkogårdar	8
Lagstiftning	8
Generella krav	8
Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats	9
Riksantikvarieämbetets rekommendationer	9
Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar	9
Kyrkogårdens naturmiljö	10
Skötselråd	10
Bergarter	10
Allmänna åtgärder	11
Mekaniska skador	11
Rengöring	11
Biologisk påväxt	11
Alger	11
Mossor och gräs	12
Lavar	12
Kemiska skador	12
Stearin och sot	12
Järn- och kopparmissfärgning på sten	12
Förebyggande åtgärder	13
Rengöring	13
Graffiti och klotter	13
Förebyggande åtgärder	13
Symboler - ikonografi	13
Gravvårdarnas symboliska utformning	13
Djursymboler	14
Symboler från växtriket	14
Ljuset och elden som symboler	14
Föremål som symboler	14
Kristna symboler	15
Strängsereds kyrkogård ur ett historiskt perspektiv	16
Strängsereds socken	16
Översiktlig historik över kyrkan	17

Kyrkogårdens historia.....	17
Strängsereds kyrkogård idag.....	19
Allmänt.....	19
Kyrkogårdens avgränsning och disposition.....	19
Gravvårdarna.....	22
Äldsta delen.....	22
Nyare kyrkogården.....	22
Vad gravvårdarna berättar om bygden.....	22
Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning.....	24
Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling.....	24
Allmänt om urvalet.....	24
1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden.....	24
2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden.....	24
3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända.....	24
Kriterier för återanvändning.....	25
Riktlinjer för vård av murar och grindar.....	25
Käll- och litteraturförteckning.....	26
Tryckta källor.....	26
Otryckta källor.....	26
Arkiv.....	26
Källor från Internet.....	26
Muntliga.....	26
Bilagor.....	27

Inledning

Västarvet rekommenderar att denna inventering antas av kyrkonämnden i Ulricehamns kyrkliga samfällighet, då det är av största vikt att riktlinjerna efterlevs och följs upp.

Inventering och rapportskrivning har utförts av Karin Lundberg. Kapitlet om kyrkogårdens historia har författats av Carina Carlsson. Lisa Molander har skrivit om lagstiftning, skötselråd för gravvårdar och symboler.

Innehåll

Rapportens första del består av en historisk tillbakablick, därpå följer lagstiftning och skötselråd för gravvårdarna. Sedan kommer ett kapitel om Strängsereds socken genom tiderna och en beskrivning av kyrkogården så som den ser ut idag och dess historia. Gravvårdarnas karaktär beskrivs, därpå följer riktlinjer för gravvårdarnas skötsel samt en förteckning över samtliga utvalda gravvårdar.

Metod och bedömning

Arbetet har omfattat inventering i fält med genomgång av alla gravvårdar, sökning i arkiv och litteratur, samtal med kyrkogårdspersonal samt rapportskrivning. Inventeringen av gravvårdarna har varit selektiv, vilket innebär att endast de gravvårdar som bedöms besitta kulturhistoriska värden har dokumenterats och beskrivits. Med dokumentation åsyftas fotografering samt beskrivning av utseende och inskription, där texter varit läsbara. Samtliga fotografier är tagna av Karin Lundberg, där ingen annan anges.

Viss personhistorisk inventering av gravvårdarna har gjorts med hjälp av Gullered Strängsereds hembygdsförening som har tillfört värdefulla kunskaper om de människorna som ligger begravda.

Kyrkogården – ett levande kulturarv

Kyrkogårdarna utgör levande kulturmiljöer som ständigt förändras. Gravvar byts ut under tidens gång och nya gravskick införs, växtligheten förnyas och nya gravkvarter tillkommer. Det är av stor vikt att de förändringarna som företas går varsamt till så att kyrkogårdens och församlingens historia sparas åt eftervärlden. Kyrkogårdarna anses utgöra en helt omistlig del i det svenska kulturarvet. De ingår i det stora kyrkliga kulturarv som Svenska kyrkan ansvarar för.

Alla begravningsplatser som tillkommit före år 1940 skyddas liksom kyrkorna av kulturminneslagens fjärde kapitel. De får inte ändras utan tillstånd av Länsstyrelsen. Mer om de lagar som gäller på begravningsplatsen finner du på sidan 13.

Kyrkogårdarnas utveckling under tusen år

Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet
Under brons- och järnåldern förekom såväl jordbegravningar som brandgravar. I samband med Sveriges kristnande avskaffades kremering som begravningsmetod, och det var sedan inte tillåtet förrän en bit in på 1900-talet. Enligt de romerskkatolska föreskrifterna skulle alla begravas i vigd jord på en för ändamålet avsedd yta, kyrkogården.

Man vet inte särskilt mycket om hur kyrkogårdarna såg ut i äldre tider. Förmodligen var de från kristnandet och under flera århundraden framåt oansenliga och mest liknande ängar med enstaka uppstickande gravmonument. För att skydda platsen hade man en mur runt om, till en början timrad i trä med tak av träspån och i senare tid kallmurad i sten. Att gravar kunde överbyggas med små hus av trä så kallade stupor är känt från avbildningar från 1600-talet.

Under tidig medeltid begravdes alla på kyrkogårdarna oavsett social tillhörighet. Med tiden uppstod bruket att gravlägga personer med hög rang inne i kyrkobyggnaderna och i slutet av medeltiden användes kyrkorna som begravningsplats för alla i samhällets översta skikt. Gustav Wasa påpekar i ett förmaningsbrev år 1554 att gravplatserna måste skötas bättre. Vid den här tiden fick ogräs växa fritt, de dödas ben kunde sticka upp ur marken om det ville sig riktigt illa och lösa djur betade bland gravmonumenten. Gravstenar och murar revs och återanvändes på annat sätt. Mycket talar för att brevet inte fick något större genomslag och att värden av kyrkogårdarna i de flesta fallen försumrades ända in på 1800-talet. Detta hänger samman med att det länge var själva kyrkorummets innehåll de mest eftertraktade och påkostade gravplatsen. Geme-
ne mans gravplats ute på kyrkogården ägnades ingen större omtanke.

1700- och 1800-talen

Under 1700-talet hördes allt fler protester mot begravning inne i kyrkorna. Stanken av ruttnande kroppar måste ha varit vedervärdig, och situationen uppfattades som ett sanitärt problem. År 1783 förbjöds bruket att gravlägga de döda inne i kyrkorumen. Eftersom kyrkogårdarna nu togs i bruk igen för alla oavsett socialt ursprung, väcktes så småningom intresset för kyrkogårdarnas utseende till liv. Detta sammanföll med att det så kallade parkidealet började spridas från kontinenten till svenska kyrkogårdar via slott och herrgårdar runt om i landet. Det innebar att trädgårdarna kring herresätena började förses med anlagda gångar och planterade lövträd i rader och alléer. Det var emellertid först under senare hälften av 1800-talet som parkidealet slog igenom helt och fullt på begravningsplatserna runt om i landet.

Parkmodet kom så småningom att förändra kyrkogårdarna fullständigt, från i princip trädlösa ängar med betande djur till väl planerade anläggningar med prydliga gångar, tydliga gravkvarter och lummiga trädrader längs vällagda stenmurar. Än idag präglas merparten av kyrkogårdarna av dessa parkideal, såväl på landsbygden som i staden. Det dröjde dock till slutet av 1800-talet och ibland till och med en bit in på 1900-talet innan det nya modet nådde landsbygden.

På 1700-talet och tidigare placerades gravarna alltid efter ett strikt socialt mönster som var etablerat sedan århundraden. Man använde företrädesvis områdena söder och öster om kyrkan. På landsbygden var kyrkogårdarna indelade på så vis att varje by eller hemman hade sin egen plats. På äldre kyrkogårdar kan man hitta svampformade så kallade gravskillnadsstenar som markerade olika gårdars gravrättsinnehav på kyrkogården. Det mest eftertraktade var att ligga nära kyrkan. De som hade gott ställt kunde sätta upp en huggen sten eller en gravtumba men ofta nöjde man sig med att ett enkelt träkors eller att bara jordkullen utmärkte platsen. Alla kände ju på den tiden till platsen för det egna hemmanets gravar. Längst ut på kyrkogården och längs med muren fick de fattiga och egendomslösa sin sista vila. I norr begravde man brottslingar, och utanför den vigda jorden hamnade »självspillingarna« som tagit sina egna liv.

Indelningen i olika avdelningar för de olika hemmanen slutade att tillämpas successivt under 1700- och 1800-talen. Istället övergick man till att begrava de döda i rad på en ledig plats efterhand. Varv efter varv fylldes

på i kronologisk ordning allt eftersom folk dog, och stora gårds- och släktgravar fick flyttas när de stod i vägen.

Vid 1800-talets mitt blev det vanligt att den som hade råd kunde köpa sig en gravplats av församlingen, en familjegrav där make, maka, barn och efterlevande barn med fruar eller män skulle begravas. Detta speglar också samhällets ökande individualisering som skedde i samband med industrialiseringen. Avdelningarna för gårdar och byar luckrades alltså upp och gav istället plats för individuellt utformade gravvårdar. Kyrkogårdarna kom att delas in i ett område med köpta gravar och ett med gravar på rad för dem som inte kunde köpa sin grav. De gravar som inte var köpta kallades för linjegravar, frigravar eller gravar på allmänna linjen eller allmänna varvet. Dessa uttryck var vanliga långt in på 1900-talet. Linjegraven avskaffades i 1964 års gravrättslag.

År 1815 beslutades det att begravningar av hygieniska skäl inte längre fick ske inne i städer och byar och att nya begravningsplatser skulle läggas utanför stads- och bygränserna. Tidigare hade man bara begravt fattiga eller folk som dött i någon epidemi utanför städerna. De stora skillnaderna i sättet att begrava människor beroende på socialt ursprung uppmärksammades också. Det beslutades att alla skulle ha rätt till en egen grav och att ingen längre skulle behöva läggas i en allmän grav på någon fattigkyrkogård. Men för de högre skikten fortsatte det att vara viktigt att uttrycka sin rang också efter döden under lång tid därefter. Stenindustrin utvecklades i snabb takt under 1800-talets senare del och det gick att skaffa sig större och mer exklusiva gravvårdar av sten än tidigare. De påkostade gravanordningarna fick också de mest synliga placeringarna nära gångstråken eller huvudentrén.

Den gamla kyrkogården i Strängsreder omringas av glesa rader med lönnar. Foto Karin Lundberg.

Under 1700-talet utvecklades föreställningen att träd hade en renande effekt på marken och luften. År 1805 kom ett påbud om att begravningsplatserna skulle planteras med lövträd. Denna föreställning försvann successivt under 1800-talet, men träden hade kommit till kyrkogårdarna för att stanna. Det är i första hand de inhemska trädarterna som alm, ask, lönn, lind och ek som planterats och som fortfarande dominerar dagens kyrkogårdar i form av trädreder och -kransar.

Under mitten och slutet av 1800-talet blev det också populärt att plantera träd solitärt på kyrkogårdarna, så kallade gravträd eller vårdträd. Till dessa användes ofta olika hängande arter, vilket ibland kallas sorgeträd och -buskar. De var ett uttryck för tidens romantiska anda då man gärna ville läsa in känslor i naturen.

1900- och 2000-talets kyrkogårdar

De kyrkogårdar vi ser idag har fått sin huvudsakliga form under det sena 1800-talet. Den ganska strama strukturen med murar, trädkrans, klippta häckar och raka prydliga gångar härrör från parkidealet, som beskrivits ovan. Till saken hör också att 1700- och 1800-talens stora befolkningstillväxt ledde till att det blev trångt på många kyrkogårdar. Kvartersuppdelningen utvecklades som ett resultat av detta, och det blev också praktiskt att anordna gångar mellan kvarteren. Tidigare hade det i regel endast funnits riktiga gångar från grindarna i muren till kyrkporten. Kvarteren skapades ofta med hjälp av klippta häckar. En särskild variant är den så kallade rygghäcken som sedan 1920-talet planterats för att skapa arkitektoniska avgränsningar mellan gravarna.

Industrialismens massproduktion av gravstenar samt gjutna kors och staket bidrar också stort till karaktären på dagens kyrkogårdar. Utbudet av gravvårdar att välja mellan växte snabbt under 1800-talets sista decennier och det var inte längre lika dyrt att resa en sten. Samtidigt var det vanligt bland de breda folklagren ända till andra världskriget med enkla vårdar som endast markerades av ett träkors eller en så kallad gravkulle beväxt med vintergröna.

Under 1900-talet infördes bestämmelser för gravvårdarnas utseende, vilket resulterade i allt mer enhetliga gravkvarter utan utrymme för större variation. I slutet av 1900-talet har många kyrkogårdar försetts med ask- och urlundar i takt med att allt fler människor kremas efter sin död. Vidare har alla kyrkogårdar påverkats

mer eller mindre av kyrkogårdsskötselns rationalisering. Gravramar i sten och infattningshäckar har ofta tagits bort för att göra gräsklippningen enklare och grusade gångar har ersatts av gräsmattor eller mer lättskötta gångar av asfalt eller stenplattor. Under 1900-talets sista årtionden och 2000-talets första decennium har gravstenarna blivit allt mer personligt präglade.

*Gravstenarna på den nya kyrkogården från 1990- och 2000-talet är låga och på tidstypiskt vis ofta asymmetriska.
Foto Karin Lundberg.*

Lagstiftning

Generella krav

När det gäller vissa kategorier av den kyrkliga egendomen ställer staten speciella krav i fråga om förvaltning. I kulturmiljölagens 4 kapitel (se nedan) finns särskilda bestämmelser om skydd för kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Skyddet för dessa så kallade kyrkliga kulturminnen är oberoende av någon myndighets beslut (KML 4 kap. 1 §). De särskilda skyddsbestämmelserna har sina rötter långt tillbaka i tiden och skall ses mot bakgrund av Svenska kyrkans ställning i det svenska samhället genom århundraden.

De generella skyddsbestämmelserna i 4 kap. KML innebär i korthet att kyrkobyggnader och begravningsplatser byggda eller anlagda före 1940 omfattas av tillståndsplikt, dvs de får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen (KML 4 kap. 3 och 13 §§). Förvaltningen skall präglas av respekt för egendomens och miljöernas särskilda karaktär och antikvariska krav måste beaktas. Tillstånd krävs också för att avyttra, avföra, reparera, ändra eller flytta föremål upptagna i inventarieförteckningen.

Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats

I och med relationsändringen mellan staten och kyrkan, från och med 1 januari år 2000, har pastoraten och kyrkogårdsförvaltningarna själva det stora ansvaret för utformningen av kyrkogårdar, men även ansvar för att förteckningar över inventarier av kulturhistoriskt värde upprättas samt att inventarierna förvaras och vårdas väl. Kyrkogårdsförvaltningen måste vid en väsentlig ändring av begravningsplats, utöver ansökan hos länsstyrelsen, söka bygglov hos den kommunala byggnadsnämnden enligt Plan- och bygglagen för de ärenden som faller utanför den statliga tillsynen enligt KML.

Utöver KML och begravningslagen är det Riksantikvarieämbetet som skall ge närmare föreskrifter för hur vården av de kyrkliga kulturminnena sker (Förordning (1988:1088) om kulturminnen m. m. 22 §). Enligt Riksantikvarieämbetet kan väsentliga förändringar innebära:

- borttagande eller genomgripande ändring av hägnad,
- ändring av material eller färgsättning på anordning inom begravningsplatsen,
- ändring av inredning och konstnärlig utsmyckning i ceremonirum samt konstnärlig utsmyckning utomhus med undantag för sådana betydelselösa ändringar som endast avser att tillgodose vissa praktiska behov,
- ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär,
- större ändringar av gravkvarter och gång- eller vägsystem inom gravplatsen,
- ändrad vägbelysning, anläggande eller ändring av elektrisk belysning,
- åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som har betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kringgravplatser, ändrad trädvegetation samt ändrad markbehandling inom gravområden.

Ovanstående innebär i praktiken att kyrkogårdsförvaltningen skall söka tillstånd inför fällning av träd i trädkransar inom kyrkogården, ändring eller borttagande av murar, gångar etceteraetera.

Den sista punkten uttrycker det vanligaste problemet, det vill säga de små förändringar som sker kontinuerligt under en längre tid och som så småningom åstadkommer väsentlig förändring. Problemet grundar sig i ett kortsiktigt tänkande och undviks genom ett långsiktigt, planerat förhållningssätt till den dagliga skötseln av kyrkogården.

Riksantikvarieämbetets rekommendationer

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har till uppgift att ge närmare föreskrifter för hur vården av de kyrkliga kulturminnena sker. Dessa rekommendationer är inte klara i skrivande stund, men det finns ett antal publicerade artiklar i ämnet. I Kulturmiljövård nr 6/1989 ägnas hela tidskriften åt kyrkogårdar och i Inger och Jan Berglunds artikel »Kyrkogården idag och imorgon« skriver de att istället för att betrakta den medeltida kyrkogården som historiska minnesmärken skulle man åter kunna använda den som begravningsplats. De vill dock framhålla att vid fortsatt begravning på dessa kyrkogårdar är det viktigt att ta tillvara och bevara den ursprungliga karaktären och att nya gravar måste anpassas till det »gamla mönstret« (s 12). Även Kulturmiljövård 2/2003 ägnas till stora delar åt kyrkor och kyrkogårdar.

Gravrätt och ändringar

av gravvårdar och gravanordningar

Gravvården ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har gravrättsinnehavaren rätt till gravvården. Vill gravrättsinnehavaren föra bort vården, får detta dock inte ske utan upplåtarens medgivande eller utan länsstyrelsens tillstånd om den är kulturhistoriskt värdefull. Medgivande skall lämnas förutsatt att det inte finns risk för att man förfar med gravvården på ett ovärdigt sätt (begravningslag 7 kap. 28 §, se nedan). Står vården kvar längre än sex månader efter att gravrätten upphört och att gravrättsinnehavaren meddelats tillfaller den upplåtaren (vanligen pastoratet). Om en gravanordning av kulturhistoriskt värde har tillfallit upplåtaren ska den i första hand lämnas kvar på den ursprungliga gravplatsen. Om gravvården ändå måste föras bort från sin ursprungliga plats

ska den ställas upp på lämplig och därtill avsedd plats inom begravningsplatsen (begravningslag 7 kap. 37 §). Ansökan om borttagande eller flytt av gravvården sker hos länsstyrelsen.

Gravvårdar som har tillfallit upplåtaren faller under benämningen kyrkliga inventarier. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde skall enligt lag förvaras och vårdas väl (KML 4 kap. 6 §). Varje församling är skyldig att föra en förteckning över dessa inventarier. Gravvårdar av kulturhistoriskt värde som har tillfallit församlingen skall tas upp i inventarieförteckningen. I förteckningen ska det även stå var föremålet förvaras om det rör sig om en plats utanför kyrkan. Utöver att församlingen själva kan anse att gravvårdar är av kulturhistoriskt intresse och föra upp dem på inventarielistan, har länsstyrelsen rätt att besluta om att föremål tas upp i förteckningen (KML 4 kap. 10 §). När det rör gravvårdar med kulturhistoriskt värde krävs det tillstånd från länsstyrelsen i följande fall:-

- För att avyttra en gravvård
- För att föra av den från förteckningen
- För att reparera eller ändra en gravvård. För mera obetydliga reparationer krävs inget tillstånd. De skall dock utföras så att vårdens kulturhistoriska värde inte minskar.
- Flytta gravvården från den plats där den sedan gammalt hör hemma (KML 4 kap. 9 §).

Om det finns allvarlig fara för att en värdefull gravvård skadas har länsstyrelsen rätt att vidta åtgärder för att skydda eller vårda den. Detta ska i så fall ske i samråd med stiftet eller privata ägare. Man kan ta upp gravvårdar av kulturhistoriskt intresse, som fortfarande är i privat ägo, i inventarieförteckningen. I så fall krävs inte länsstyrelsens tillåtelse för ovanstående punkter.

Kyrkogårdens naturmiljö

Begravningsplatserna är i dag välskötta parkanläggningar av högt kulturhistoriskt värde, där kulturhänsynen i allra högsta grad är gällande (KML 4 kap. 11 och 13 §§). En felaktigt utförd vårdinsats eller beskärning kan döda eller allvarligt skada en växt och därmed förändra hela karaktären på begravningsplatsen. Därför är

det viktigt att erfarna personer anlitas för besiktningar och ändringar.

Miljöbalken (1998:808) ger möjligheten att särskilt skyddsvärda mindre markområden, såsom kyrkogårdar med trädkrans och till exempel stengärdesgårdar, kan förklaras som biotopskyddsområden (MB 7 kap. 11 §). I förarbetet till miljöbalken listas områden som avses som biotopskyddsområden, t ex alléer, av lövträd i enkel eller dubbel rad som består av minst fem vuxna träd längs en väg eller i ett öppet landskap, eller stenmurar i jordbruksmark, som har eller har haft hägnadsfunktion för jordbruk eller annan funktion (1998:1252, se nedan).

Skötselråd

Kulturminneslagen säger att såväl kyrkogården som helhet och enskilda gravvårdar skall vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskas eller förvanskas. Ett kontinuerligt underhåll förebygger större komplikationer och är en ekonomisk vinning på sikt.

Syftet med alla åtgärder på en gravvård är givetvis att förlänga gravvårdens livslängd. Därför är det viktigt att vården anpassas till gravvårdens karaktär. Väsentligt för all skötsel är de förebyggande åtgärderna som minskar risken för skador orskade av påväxt av växter och mikroorganismer eller genom sura nedfall. Den synliga skadan är oftast ett resultat av flera samverkande nedbrytningsfaktorer och visar sig i form av sprickor, avflagningar, bompartier (luftfickor), deformationer, sandning/pulverisering eller stenbortfall.

Viktigt för förståelsen av begravningsplatsen är att en äldre gravvård skall behandlas så att vårdens ålder tydligt framgår. Det är med andra ord viktigt att de spår som tiden lämnat efter sig bevaras. Vid rengöring och reparation av vårdar äldre än hundra år eller som har högt kulturhistoriskt värde är det lämpligt att en konservator anlitas, såväl för rådgivning och för reparationsåtgärderna som för upprättande av vårdplan för de kulturhistoriskt värdefulla vårdarna.

Bergarter

Det är stor skillnad på olika stensorters motståndskraft mot vittring och skador. De mjukare sedimentära bergarterna som sandsten, kalksten och marmor vittrar lättare än den hårda graniten på grund av de mjukare bergarternas lager med olika hårdhet och porositet. Varje

vård skall behandlas och rengöras utifrån den specifika bergartens egenskaper.

Gravstenar från 1800-talets mitt och tidigare är med få undantag huggna i mjuka bergarter som kalksten och sandsten. Den hårdare graniten blev vanlig först under andra halvan av 1800-talet då det blev möjligt att industriellt bryta den. Förutom granit, gnejs och diabas förekommer även marmor, skiffer och täljsten i gravvårdarna. I sällsynta fall förekommer också gravanordningar som gjutits i betong.

Allmänna åtgärder

Mycket av det viktiga arbetet med gravvårdarna ligger i den allmänna tillsynen. Sten är ett sprött material och därmed mycket känsligt för mekanisk påverkan i form av slag och stötar. Enkla åtgärder som betyder mycket för gravvårdarnas bevarande är att dels vara försiktig när större fordon skall manövreras så att vårdarna inte tar skada, och att markera gångvägar tydligt så att besökare inte i onödan kliver på hällar. Att dagligen vara vaksam på vårdarnas tillstånd genom att ta bort regnvatten och snö från hällar och tumbor, sopa bort löv och nedfallande grenar, och kontrollera så att inte ojämnheter och sättningar bildas under liggande hällar, betyder på längre sikt att gravvårdarna får finnas kvar som de unika objekt de är. Om något inträffar som behöver åtgärdas skall åtgärderna ske omgående, dels för att minnet av att det skett ofta bleknar snabbt och att exempelvis avslagna bitar skall fästas tillbaka på exakt rätt plats. Graffiti är lättare att få bort när skadan är färsk.

Mekaniska skador

Förankringsjärn som rostade är en vanlig orsak till skadade gravanordningar. Ett viktigt arbete är att byta ut eller rostskyddsbehandla de korroderande förankringsjärnen. När järnkramlorna rostar expanderar järnet och stenen den är infogad i sprängs sönder. Att byta dessa förankringsjärn mot rostfritt stål betyder mycket för framför allt tumbornas och hällarnas fortlevnad på kyrkogårdarna, men är också viktigt ur säkerhets-synpunkt. Vid byte är det viktigt att ta hänsyn till hur järnen är fästade och hur de är utformade. Detta bör dokumenteras både ur teknikhistorisk synvinkel men även då järnen i framtiden kan hjälpa till att datera tumborna tidsmässigt eller härleda dem till olika gravfirmor etcetera.

Sättningar på tumbor och liggande hällar kan orsaka sprickbildning och materialbortfall. Vid en stabilisering och upprätning av konstruktionen bör en konservator kontaktas om huruvida en fuktspärr skall placeras under sidohällarna. Att kapillärt avskilja stenen från markfukten kan i förlängningen vara klokt. Metoder för arbetet bör diskuteras med antikvarisk kontrollant och konservatorer.

Rengöring

Behöver gravvårdens rengöras och i så fall varför? Hur ren bör den bli? Att rengöra en vård för att den skall bli vackrare har inte första prioritet om objektet klassats som kulturhistoriskt värdefullt. Rengöringen bör istället ske för att kunna skapa sig en förståelse för objektet, att kunna tolka en inskription eller en skulptural relief, och för att förlänga livslängden på gravården.

Vid hårdare smutsning och behov av större ingrepp bör en konservator kontaktas för rådgivning och eventuellt utförande. Enklare rengöring sker med mycket vatten, mjuka borstar och inget eller minimalt med rengöringsmedel. Vid all våtrengöring gäller att man ska använda rikligt med vatten och skölja ofta. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan. Detta är extra viktigt vid rengöring av polerade ytor som repas lätt.

Metoden för rengöringen skall anpassas efter vad som skapat smutsen. En så begränsad användning av kemiska medel (rengöringsmedel, biocider etcetera) på vårdarna som möjligt är att rekommendera, på grund av att olika bergarter tar åt sig medlet olika och att vissa bergarter kan reagera med lösningen och i värsta fall lösas upp och ytan förstöras. Nedan följer en kort redovisning av vad man kan göra för att ta bort olika smutsningar samt vilka förebyggande åtgärder de kan kräva.

Biologisk påväxt

Biologisk påväxt upplevs av många som misspyrdande och kan göra inskriptioner svårästa. Vissa lavar är också aggressiva mot stenen genom att de löser upp yt-skiktet och får mineralkornen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängning.

Alger

Alger trivs bäst i fuktiga skuggrika miljöer och förekommer på begravningsplatser oftast på stenytor som

vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är oftast gröna och upplevs som fuktiga vid beröring. En sten som rengjorts från alger återkoloniserar snabbt om den inte hålls torr.

Mossor och gräs

Stenar som inte rengjorts på länge eller på liggande stenar där jod kan samlas i fördjupningar är goda grogrunder för mossor och gräs. Det är ofta enkelt att avlägsna mossor och gräs och återväxten sker inte speciellt snabbt om jord och fukt fickor hålls rena.

Lavar

På stenarnas ytor kan lavarna se ut som tunna skorpor. Under ytan fäster lavarna sig med rötter (hyfer) som tränger in i stenen. Vid rengöring är det ofta endast skorpan som kan avlägsnas. De kvarvarande rötterna ger därför ofta upphov till nytillväxt inom ett par års tid.

Kraftigt lavangripen sten gravnummer 46/G. Lavar som dessa är svåra att få bort på djupet utan att stenen skadas. Foto Karin Lundberg.

På skadade delar eller på mjuka stensorter ska endast varmt vatten och mjuka borstar användas. För att öka vätningen av stenen kan några droppar diskmedel tillsättas tvättvattnet. Riktigt hårda lavar kan mjukas upp genom att stenen under någon vecka står insvept i våta tygsäckar och plast. Några droppar ammoniak i vattnet bidrar också till att mjuka upp lavarna. Därefter kan stenen rengöras med mjuk borste och riklig vattensköljning.

Mer avancerade rengöringsmetoder bör utföras av erfarna hantverkare eller stenarbetare. Vårdar med

mycket höga kulturhistoriska värden bör rengöras av konservator.

Kemiska skador

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkhaltiga stenar till kemiskt gips. Denna så kallade gipskrusta är ofta svart och bubblig och återfinns på ytor i regnskugga (till exempel att statyer får svarta ögonhål och svarta »slöjor« under utskjutande delar). Gipskrusta är komplicerat att avlägsna och bör överlämnas till konservator.

Rengöringspreparat i handeln innehåller ofta medel som kan verka frätande eller skadligt på annat sätt på stenar varför dessa medel avråds helt från att användas. Exempelvis är den ofta använda rengöringssubstansen kaliumhydroxid, eller lut, starkt basiskt och frätande samt saltbildande. Medel med denna substans i kan föra in salter i porösa stenar eller i hårdare stenars sprickor som när de torkar utvidgas och som kan orsaka saltsprängning av stenen.

Stearin och sot

Marschaller och ljus kan ge olika typer av skador. De kan ge sottränder och stearinstänk och heta marschaller som ställs på stenen kan vintertid orsaka söndersprängning av stenen. Marschaller och ljus skall alltid placeras i stadiga ljushållare eller lyktor och placeras så att de inte kan välta. Stearinstänk är svåra att avlägsna helt. Allt synligt stearin skrapas bort med plast- eller träverktyg. På porösa stenar kan stearin som trängt in i stenen till viss del lösas upp med kemiskt ren bensin och sedan sugas upp med läskpapper. Stearinet kan även värmas till flytande form med varmluftspistol och sugas upp med läskpapper. Sottränder avlägsnas torrt med suddgummiliknande produkter i samråd med konservator.

Järn- och kopparmissfärgning på sten

Metaller oxideras av vatten och luftens syre och reagerar sedan med stenen. Det ger gröna eller rostbruna missfärgningar som framträder tydligast på ljusa kalkhaltiga stenar men även på hårdare bergarter.

Förebyggande åtgärder

För att undvika missfärgningar skall man i möjligaste mån skydda metallen från oxidation. Skyddet sker genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer eller genom att byta ut rostande järndubb och förankringsjärn till sådana i rostfritt stål. Kopparmissfärgningar är svåra att förebygga eftersom metallen inte behandlas och man får i de flesta fall acceptera missfärgningen

Rengöring

Rengöring av järn- och kopparmissfärgningar bör utföras först efter samråd med konservator. I vissa fall måste rengöringen utföras av konservator, särskilt när vårdens kulturhistoriska värde är högt.

Graffiti och klotter

Klotter eller graffiti är ofta gjort med sprayfärg eller tusch innehållande mycket finkornigt pigment som tränger in i stenens porer. Har kyrkogården utsatts för klotter ska man kontakta en klottersanerare snarast, då materialet är enklare att avlägsna ju färskare det är. Vid saneringen kan försvagade, imålade eller förgyllda partier påverkas varför en konservator bör kontaktas för rådgivning. Har någon av de kulturhistoriskt intressanta vårdarna på kyrkogården utsatts bör en konservator kontaktas före saneringen för rådgivning.

Förebyggande åtgärder

Vid misstanke att vårdar kan utsättas för klotter eller om det redan har hänt bör utsatta stenar eller murar klotterskyddas. Klotterskydd utförs av saneringsfirmor. Lämpligaste klotterskyddet för sten är att en hinna av vax eller annat material påförs stenen och som vid sanering avlägsnas tillsammans med klottret. Polerade stenar av granit eller annan hård bergart kan ge ett märkbart förändrat utseende varför dessa stenar kan saneras med lösningsbaserade klotterborttagningsmedel.

Symboler – ikonografi

Symboler i vår omgivning kommer till inom ramen för en gemensam verklighetsuppfattning och de har förekommit på gravstenar sedan lång tid tillbaka. Under andra halvan av 1800-talet användes på gravvårdarna

ett flertal kristna symboler men i och med industrialismens inträde började även icke kristna symboler användas, såsom lagerkransar, franska liljor och stjärnor. Den icke religiösa symboliken anknyter ofta till yrkesutövning. Efterkrigstiden och särskilt 1950-talet medförde en återkomst för den sakrala formen på gravvårdarnas symboler.

Under 1970- till 90-talen har en slags privatreligiös symbolik vuxit fram med naturen som främsta inspirationskälla. Tallar i soluppgång över vatten, fåglar och betande rådjur förekommer i dessa meditativa motiv där den moderna människans dröm om naturen träder fram tydligt.

Nedan redovisas ett urval av de symboler som ofta förekommer på västgötska kyrkogårdar. För vidare fördjupning i ämnet rekommenderas följande verk:

- Cooper, J. C, 1995, Symboler : en uppslagsbok, övers: Margareta Eklöf och Ingvar Lindblom, Forum, Stockholm
- Dahlby, Frithiof, 1963, De heliga tecknens hemlighet. Symboler och attribut, Verbum kyrkliga centralförlaget, Stockholm
- Kilström, Bengt, I., 1983, Bild och symbol i Guds hus, Proprius, Stockholm.

De tecknade illustrationerna är hämtade ur Dahlbys bok.

Gravvårdarnas symboliska utformning

- Avbrutna kolonner eller stenar: det avbrutna livet, livets kortvarighet och snabbt skövlade skönhet.
- Pelare: Sanningens stödjepelare och grundfäste. Avbruten pelare är en icke-kristen dödsymbol som pekar på det avbrutna livet.
- Gravvården är utformad som en ek: Styrka och uthållighet.
- Ringkors: ett latinskt kors med en cirkelbåge mellan korsarmarna som till skillnad från hjulkorset går utanför cirkelbågen. Ringkorset reses ofta på en plats där ett våldsdåd ägt rum eller framför en gård för att skydda den för olyckor.

Vilket väderstreck graven är placerad mot har stor betydelse:

- Öster: Frälsningens väderstreck. De döda lades med ögonen riktade åt öster, mot paradiset.
- Söder: Ljusorten, varifrån herren kommer.
- Norr: mörkrets ort där demonerna härskar.
- Väster: Nattens ankomst, världens afton. Demonernas, dödens och den yttersta domens väderstreck.

Djursymboler

- Duva: Den heliga andes viktigaste symbol. Återges ofta med korsgloria och omgiven av strålar. En duva på gravstenen symboliserar den kristna själen, som gått till den eviga vilan.

På grav nummer 69 ab i kvarter 3 sitter en vit duva, symboliserande den kristna själens eviga vila.

Foto Karin Lundberg.

- Bi: Hopp, oskuld, odödlighet och uppståndelse men även fliten och jungfrulighetens symbol. Symboliserar även medlemmarna i kyrkan som samlar in livets söta frukter.
- Fisk: symbol för människan. Kristus är fisken och lärjungarna hans små fiskar, därför dopvattnet.
- Fjäril: dess tre stadier symboliserar treenigheten.

- Fågel: fågel flygande ur sin bur symboliserar själen som flyr sitt jordiska fångelse.
- Orm: vishetssymbol
- Svala: Mariafågeln men även en symbol för Kristus.

Symboler från växtriket

- Blommor på graven: En evig vår, det kristna hoppet.
- Järnek: Symbol för Jesu lidande och korsfästelse.
- Pinjekotten: fruktbarhetssymbol
- Ros: Kristus och hans dygder.
- Trädet: symbol för uppståndelsen och evigt liv. Ett avbrutet träd symboliserar det avbrutna livet.
- Vinrankan: uppståndelsesymbol

Ljuset och elden som symboler

- Evighetslampan/oljelampan: andens ljus. Vi lever i Kristi frälsnings ljus. Lampan är också en viktig judisk symbol för döden och tänds som minne av den döda.
- Facklan: Neråtvänd symboliserar den livets utsläckande, odödligheten. Ingen kristen symbol.
- Ljus: dödsljuset symboliserar att den döde är redo att möta Kristus.

Föremål som symboler

- Hästskon: anses bringa lycka och symboliserar himlavalvet med öppningen nedåt. Är öppningen uppåt symboliserar den helvetet.
- Kalken: symboliserar Jesu grav. En kalk på en prästs gravsten symboliserar hans eller hennes ämbete.

- Krona: Livets krona, tillsammans med palmbladet (segerens palm) symboliserar ett evigt liv.
- Skeppet: Symbol för Kristi kyrka: Kristus styr skeppet, de troende är besättningsmännen. Masten är korset, seglet är tron, drivkraften är anden, Guds ord kompassen, hoppet ankaren, bönen ankarkättingen och Guds trofasthet ankargrunden.
- Timglasat: tidens flykt, det snabbt flyende livet. Vanlig symbol sedan 1700-talet
- Uppslagen bok placerad på en stubbe: enhet mellan natur och kultur.
- Urna: sorg och saknad. Med flammor symboliserar den det nya livet som följer efter döden. Är den draperad syftas på begravning och död.
- Vägskålen: symbol för domen.
- Himlakroppar
- Stjärna: exempelvis morgonstjärnan: En åttauddig stjärna är kristusstjärnan, sinnebild för fullkomlighet och oändlighet. Stjärnan med strålar under symboliserar Betlehemsstjärnan. Den sexuddiga stjärnan, hexagrammet eller Davidsstjärnan, symboliserar judendomen.
- I(esus) H(ominum) S(alvator): Jesus människornas frälsare, eller
- I(n) H(oc) S(igno vinces): i detta tecken skall du segra, eller
- I(n) H(oc) S(alvus): i detta finnes frälsning.
- I(esus) H(omo) S(anctus): Jesus den heliga människan.
- I(esum) H(abemus) S(ocium): vi hava Jesus som följeslagare (Jesuitisk tolkning)
- I C: J(esu)S
- I R: Jesus Redmptor, Jesus Frälsaren.
- I S: Jesus Salvator, Jesus Frälsaren.
- Pentagram: Med spetsen uppåt betyder det att man anropar himlen, pekar spetsen neråt betyder det att man åkallar den undre världen. Pentagrammet förekommer ofta som avväjningssymbol på husgeråd, dörrar, väggar, hus och så vidare. De onda demonerna skulle fångas eller oskadliggöras med hjälp av pentagrammet.
- Ring: världsalltet och oändligheten och fulländningen.
- Treenigheten: antalet tre står för treenigheten, exempelvis tre cirkelbågar som skär varandra heter trinitas: trefaldigheten. Trepasset (också kallat trifolium) används ofta som dekoration men ger i vissa fall även stenen dess form, är ett stiliserat treklöverblad som symboliserar treenigheten och dess hemligheter.
- Ängel med barn i famnen: skyddsängel, dödsängel – ofta på barngravar i form av alabasterrelief efter den danske skulptören Bertel Thorvaldsen och som fogades in i granit- eller marmorstenar.

Kristna symboler

- Hjulkorset: Segerkorset.
- I.N.R.I.: inskriptionen på Jesu kors: J(esus) N(azareus) R(ex) J(udaeorum): Jesus från Nasaret, judarnas konung.
- Korset: uppståndelseymbol. De tre korsen på golgata: död.

Kristusmonogram:

- IHC/IHS: Monogrammet lanserades under 1400-talet och tolkades då som:

Strängsereds kyrkogård ur ett historiskt perspektiv

Strängsereds socken

Högt uppe på en höjdplatå, ligger Strängsereds socken ungefär mittemellan Ulricehamn och Jönköping i kommunens östligaste del. Större delen av socknen täcks av mossar framförallt märks Komosse som idag är skyddad som ett naturreservat.

På grund av mossorna så har stora delar av socknen varit obebodd och ger idag intryck av att ha varit ganska ödsligt, de registrerade fornlämningarna är få. De som finns är lämningar i form av fångstgropar, kolningslämningar samt röjningsrösen. Sockennamnens ändelse på -red indikerar att bygden bröts sent, i övergången mellan järnålder och medeltid. Mellan 1554 och 1887 ingick socknen i Gullereds socken.

Socken domineras av Strängseredssjön, invid vars södra strand kyrkbyn är belägen. Byn är samlad kring ett vägskäl där vägen från Köttkulla i söder löpte samman med den gamla riksfemman som tidigare gick igenom byn. Den ersattes på 1960-talet av nuvarande riksväg 40 som nu är flyttad direkt norr om byn där

Söckencentrat i Strängsereds socken. Ekonomisk karta. Fältmätt på 1890-talet.

den skärmar av mot sjön. Kyrkan ligger direkt norr om det gamla vägskälet med den gamla skolan ett stycke åt väster och en ny kyrkogård från 1929 i sydväst.

Kring kyrkan växte ett mindre sockencentra fram under 1800-talet. Här gick landsvägen tätt förbi, och här fanns gästgiveri och skola. Den första skolan inrymdes i ett rum på fattighuset »Glädjen» innan man byggde

Foto från ovan från 1962. Här syns både den nya kyrkogården, riksfemman genom samhället samt järnvägen och järnvägsstationen. Arkiv; Västarvet Kulturlagret.

nytt på 1860-talet. De nya skollokalerna inrymde förutom personalbostäder även ett kommunalt sädesmagasin.

När den smalspåriga järnvägen mellan Ulricehamn och Jönköping den så kallade Pinebobanan drogs fram 1938 så innebar det en expansion för både Strängsered och Torhults samhällen. Nya bostadsområden anlades och många småindustrier etablerades. Förutom de areella näringarna som jord- och skogsbruk så fanns här ett flertal bleckslagerier, lastbilsåkerier, bil- och smidesverkstäder samt en lådfabrik. I Torhult fanns sedan mitten av 1800-talet en kurortsanläggning som lockade till sig människor från hela landet till hälsosamma bad. Anläggningen var i bruk till 1956 då den såldes till fängvårdsstyrelsen. I mitten på 1990-talet köptes badanläggningen upp av ett företag som investerade i en modern renings- och tappningsanläggning och idag levererar företaget Aquaservice vatten till kunder över hela Sverige från Torhults hälsobrunn.

Järnvägen lades ner i mitten på 1960-talet ungefär samtidigt som den nya riksväg 40 fick sin nya sträckning norr om samhället. Riksväg 40 hette ursprungligen riksfemman och var i drift mellan åren 1945–1962. Flygbilden på föregående sida är tagen strax innan nedläggning av järnvägen och den nya vägdragningen.

Efter kommunreformen 1862 bildades Strängsereds landskommun som efter 1952 uppgick i Redvägs landskommun. Sedan 1974 har Strängsered uppgått i Ulricehamns kommun

Översiktlig historik över kyrkan

Strängsereds kyrka är uppförd 1671 och ersatte då en äldre kyrka troligen av medeltida ursprung.

På 1550-talet kom besked från Gustav Vasa att Strängsereds kyrka skulle rivras liksom Tissereds och

Nytagen bild på Strängsereds kyrka från öster.
Foto Karin Lundberg.

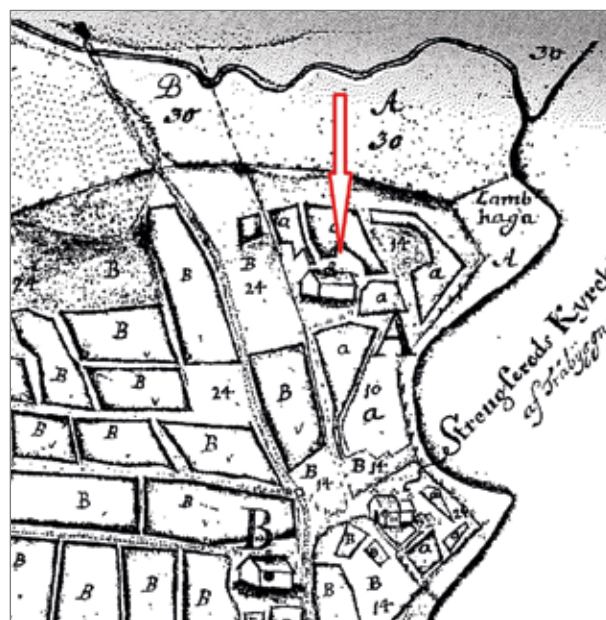
Kinnareds kyrka. De båda sistnämnda kyrkorna revs men Strängseredsborna vägrade lyda order och kyrkan fick stå kvar. Den medeltida kyrkan blev dock »aflagd» 1554 men fortsatte att brukas som kapell. Från denna återstår ett dopfontsskaft.

Strängsereds kyrka försågs 1822-24 med ett torn i väster och ett kor i öster. Tornet inorporerar en äldre klockstapel, vilket är typiskt för området. Från en större renovering 1907 härrör portar och gjutjärnsfönster, varav de i koret har glasmålningar. Den ljusa interiören präglas av flera tider men får genom det välvda bräd-taket en nyklassicistisk rumslighet. Andra nyklassicistiska karaktärsdrag är den vita locklistpanelen och de spåntäckta taken samt de snirkligt utformade fodren kring fönster och dörrar. I interiören framträder främst Jöns Lindbergs altarpupsats i barock från 1785, liksom en basunängel av hans hand. Predikstolen är den enda inredningsdetaljen från byggnadstiden.

Kyrkogårdens historia

Kyrkogården anlades troligen på 1800-talet eller ännu tidigare. Från lantmätaren Wilhelm Kruses karta från 1706 över Strängsereds by så är kyrkans läge utritat med en liten kyrkogård markerad framför. Runt kyrkan ligger åkrarna som tillhörde gården Stommen. Åkrarna anges i kartbeskrivningen som både hårda och mossiga.

Kyrkogården lär ha utvidgats redan i mitten på

Karta från 1706 över kyrkan och dess omgivningar vid Strängseredssjöns södra ända, den röda pilen visar kyrkan med omgivande kyrkogård.

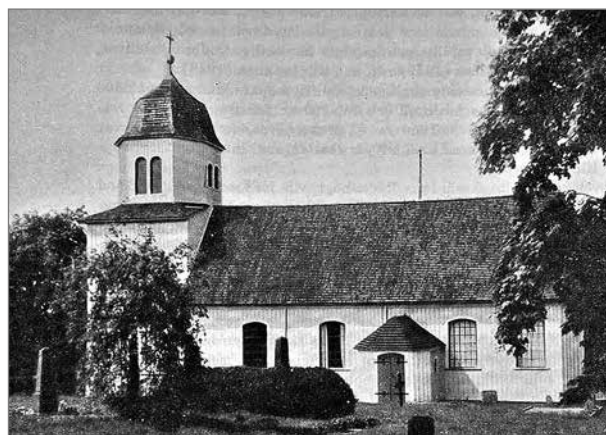
Strängsereds kyrka efter en teckning av Gustav Ewald 1895.

1800-talet åt både söder och norr. Kyrkogården omgavs då av träbalkar som enligt protokollen flyttades med ut i samband med utvidgningen.

På teckningen från 1895 kan man se enstaka gravvårdar av sten sticka fram ur den ängsliknande kyrkogården. Kyrkogården omgavs då av ett trästaket. Staketet ersatte på 1880-talet den tidigare kyrkobalken som enligt protokollen då var väldigt förfallen.

På ett foto från 1940-talet syns en avlång kulle framför kyrkan. Den lär enligt hembygdsföreningen ha innehållit en rödsotsgrav, det vill säga en massgrav för de som drabbades av rödsot eller dysenteri. I mitten av 1800-talet drabbades Älvsborgs län och Jönköpings län hårt av rödsoten, det dog lika många av rödsot som av kolera cirka 10 procent av all befolkning. Gravkullen togs bort någon gång på 1950-talet för på flygbilden från 1956 finns den inte med.

År 1919 konstaterades att begravningsplatsen var i det närmaste använd och man beslöt att ansöka om utvidgning. Redan 1857 hade mark skänkts till kyrkan av bröderna Westerstrand för att bygga ny kyrka

Strängsereds kyrka på 1940-talet ur Sveriges bebyggelse del VI.

Strängsereds kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan år 1956 Arkiv; Västarvet Kulturlagret

på. Kyrkobygget blev dock inte av och 1925 invigdes istället den nya kyrkogården på den »Westerstrandska donationsjorden«.

Strängsereds kyrkogård idag

Allmänt

Strängsereds kyrkogård ligger på fastigheten Strängsered 9:1. Ytan på den gamla kyrkogården omfattar 2 550 kvadratmeter och den nya 2 485 kvadratmeter. I skrivande stund finns det 318 gravplatser i gravregistret varav 201 är upplåtna idag. Under år 2011 genomfördes endast en gravsättning i Strängsered genom urnbegravning. För 2012 skedde två urnbegravningar. Dessa siffror gällde den 12 juni 2013. Siffrorna ändras hela tiden, då nya platser upplåts och vissa återlämnas.

Kyrkogårdens avgränsning och disposition

Timmerkyrkan ligger med koret åt öster i den norra och lägre liggande delen av en rektangulär kyrkogård. Kring kyrkogården löper en låg lövhäck och en rad av

lövträd främst lönnar (med undantag för norra sidan). Från söder löper två raka grusgångar fram till kyrkan. Den västra av dessa har en gråstenstrappa med sentida träräcke. Grindar saknas helt. I det nordvästra hörnet står en bod. I båda hörnen är strålkastare för fasadbelysning arrangerade.

Den nya kyrkogården ligger cirka 100 meter söder om kyrkan längs vägen till Köttkulla. Anläggningen består av en muromgärdad fyrkantig kyrkogård indelad i fyra lika stora kvarter med smidesgrindar i öster och norr. Runt kyrkogården står glesa rader av björkar och utanför muren åt norr syrenhäckar. Genom kyrkogården löper grusgångar som markerar kvarteren och längs gångarna finns belysning i form av låga pollare. I det nordöstra hörnet finns en askgravplats för urngravar som anlades 2010.

Gravvårdarna

Äldsta delen

Strängsereds kyrkogård består av två kyrkogårdar, en äldre och en yngre. Den äldre kyrkogården består av så-

Strängsereds gamla kyrkogård. Kartan upprättades 2012 av
Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Strängsereds nya kyrkogård. Kartan upprättades 2012 av
Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Nya kyrkogården sett från öster. Foto Karin Lundberg.

Nya kyrkogården från söder. Foto Karin Lundberg.

väl höga obeliskliknande anläggningar samt några lägre. Gravarna ligger i nord-sydliga rader söder om kyrkan och härrör från 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Gravvårdarna står glest och oregelbundet placerade, de flesta i sydväst. Norr om kyrkan saknas gravar helt och även närmast kyrkan mot söder och väster saknas gravar. I det nordöstra hörnet av kyrkogården står två låga gravstenar från 1700-talet enskilt placerade nordost om koret. Grusgravar saknas idag helt på kyrkogården, tidigare fanns en del grusgravar mot öster. Förutom de höga obeliskliknande anläggningar märks ett järnkors placerat strax söder om kyrkan.

Nyare kyrkogården

Den nya kyrkogården som invigdes 1925 har en mycket enhetlig karaktär med fyra rektangulära kvarter som delas av med grusgångar i raka nordsydliga rader. Här är gravvårdarna i sten och på tidstypiskt vis låga eller ligande och ofta symmetriskt utformade. I den östra delen finns också en askgravplats som invigdes 2010.

Öster och sydost om kyrkan ligger de äldsta gravvårdarna glest placerade. Foto Karin Lundberg.

Vad gravvårdarna berättar om bygden

Gravvårdarna på Strängsereds kyrkogård berättar sammantaget en rik historia om trakten, dess invånare och näringar under de senaste århundradena. Via gravvårdarnas inskriptioner skildras såväl samhällets utveckling och struktur som olika stilinfluenser genom tiderna. Samtidigt är bilden av samhället väldigt skev eftersom den i stora delar endast visar på historien för dem vars efterlevande hade råd att resa en gravvård. Det var först mot 1900-talets mitt som i stort sett alla hade råd att skaffa en gravsten, före dess markerades gemene mans grav i regel endast med en gravkulle eller sandad yta, ibland planterad med någon perenn som till exempel vintergröna. Merparten av 1800-talets och det tidiga 1900-talets befolkning har inte lämnat något bestående alls efter sig i form av inskriptioner på stenar och kors. Detta gäller särskilt kvinnor, barn och mindre bemedlade ur de lägsta sociala klasserna såsom torpare och backstugusittare.

Antalet äldre gravvårdar från 1800-talet och tidigare är förhållandevis ganska litet på Strängsereds kyrkogård. De är också få gravvårdar som har titel. De som har titlar är huvudsakligen koppling till kyrkan: *kyrkväcktaren* eller *organisten*.

Strängsered har varit, och är i viss utsträckning fortfarande, en trakt med tydligt agrar prägel. En av de vanligaste titlarna som omnämns på kyrkogårdens gravvårdar är *Hemmansägaren*. Men förutom jord- och skogsbruk så var bleckslageriet den näring som betytt mest i Strängsered. På den gamla kyrkogården finns dock ingen gravvård med titeln bleckslagare.

Rätts- och militärväsendet företräds på kyrkogården av titlar som *svärdsman* och *fanjunkaren* och utbildningsväsendet i sin tur genom *Folkskolläraren*.

a)

b)

c)

d)

e)

f)

g)

h)

i)

a) Grav nummer 22/G. Abraham Pettersson och hans hustru Kristinas fyra ogifta barn donerade gården Gräsryd till Strängsereds församling. Utvärderad av hembygdsföreningen.

b) Grav nummer 33/G. Bröderna Westerstrand donerade mark till kyrkan där den nya kyrkogården senare anlades.

c) I grav nummer 30/G vilar Josef Johansson från gården Kimmarebo. Han var gårdsfärihandlare och reste bland annat i Norrland.

d) Under det enda gjutjärnskorset på Strängsereds kyrka, grav nummer 31/G vilar Kristina Pettersdotter.

e) En av de äldsta gravvårdarna på kyrkogården är från slutet av 1700 eller början av 1800, gravnummer 50/G.

f) En av få stenar på Strängsereds nya kyrkogård som gäller en ensam kvinna. Gravnummer 2, kvarter 1.

g) En gravvård från senare tid med yrkestitel vilket inte är så vanligt. Gravnummer 46 kvarter 4.

h) A. N. Pettersson från Torhult startade bleckslagariverksamheten i Strängsered och även så småningom det största företaget i Ulricehamn, Emballator Gravnummer: 43/G.

i) En av de äldsta gravvårdarna tillfälligt uppställd i förrådet.

Samtliga foton Karin Lundberg.

Skråsamhället är representerat av *faktorismeden* C.J. Wahlqvist. 1900-talets industrialism speglas genom titlar som till exempel *handlanden*.

Av de ovan nämnda titlarna och yrkena har väldigt få innehafts av kvinnor, vilket bekräftar bilden av en ojämfälld historia där kvinnor haft lägre utbildning och mindre framträdande positioner i samhället. Oftast går det att hitta en eller ett par gravvårdar med yrken som *Barnmorskan* eller *Skolläraryrinnan* på landsbygdens kyrkogårdar. I Strängsered finns flera gravvårdar med enbart kvinnonamn men dock inga titlar. En lär dock ha varit småskolläraryrinnan och en var änka.

Många kvinnor fick under 1900-talets första hälft sin sista vila under gravstenar med helt korta inskriptioner som till exempel Karl Abraham Familjegrav, och har därmed inte lämnat några spår alls efter sig på kyrkogården ovan mark. Utöver ordet Familjegrav är traktens många gårdsnamn vanligt förekommande på gravvårdarna. Torp och gårdar med namn som *Flären*, *Kärrbester*, *Kimmarbo* får här sitt minne bevarat.

Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning

Strängsereds kyrkogård består av två kyrkogårdar en äldre och en yngre. Den äldre intill kyrkan är från 1800-talet eller ännu tidigare. Från lantmätaren Wilhelm Kruses karta från 1706 över Strängsereds by så är kyrkans läge utritat med en liten kyrkogård markerad framför. Den yngre invigdes 1925 på mark som donerats till församlingen redan 1857.

Den gamla kyrkogården består av såväl höga obeliskliknande anläggningar samt några lägre. Gravvårdarna står gles och oregelbundet placerade, de flesta i sydväst. De äldsta gravvårdarna från 1700-talet står enskilt placerade nordost om koret. Kring kyrkogården löper en låg lövhäck och en rad av lövträd (med undantag för norra sidan). Från söder löper två raka grusgångar fram till kyrkan.

Den nya kyrkogården har en mycket enhetlig karaktär med fyra rektangulära kvarter som delas av med grusgångar i raka nordsydliga rader. Här är gravvårdarna i sten och på tidstypiskt vis låga eller liggande och ofta.

Askgravplatsen invigdes 2010. Foto Karin Lundberg.

Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling

Allmänt om urvalet

Vilka gravvårdar har då ansetts besitta kulturhistoriska värden på Strängsereds kyrkogård? Urvalskriterierna framgår under rubrikerna nedan. I några fall har en av ett flertal likartade stenar valts ut som representant för en hel kategori stenar. De gravvårdar som föreslås bevaras har delats in i tre kategorier:

1. Gravvårdar med

mycket höga kulturhistoriska värden

Till denna kategori räknas i princip alla gravvårdar som kommit till före år 1900, och gravvårdar som är av avgörande betydelse för kyrkogårdens karaktär som helhet. Här ingår också mycket ovanliga gravvårdar, gravvårdar som är av mycket högt konsthistoriskt intresse och gravvårdar med mycket speciella inskriptioner.

2. Gravvårdar med

höga kulturhistoriska värden

Kännetecknande för dessa är att de är betydelsefulla för helhetsmiljön, att de är tidstypiska och hantverksmässigt, tekniskt och/eller konsthistoriskt värdefulla. Här hamnar även gravvårdar med intressanta inskriptioner som även omfattar till exempel titel och/eller gårdsnamn.

3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt

intresse som är lämpliga att återanvända

Kriterierna för dessa är samma som för kategori två men där den mer kortfattade inskriptionen utan titel/yrke eller gårdsnamn föranlett möjligheten till återvinning.

Rostangrepp på dubbelgrinden i den östra muren på den nya kyrkogården. Foto Karin Lundberg.

Kriterier för återanvändning

Återanvändning kan ske genom att en ursprunglig inskription slipas bort och ersätts eller att den täcks med till exempel en textförsedd metallplatta. Ursprunglig dekor på gravvården ska bevaras liksom eventuella stenramar. Nya inskriptioner bör utföras på ett sådant sätt att de stilmässigt stämmer överens med gravvårdens tidstypiska utseende.

Gravvården bör om möjligt inte flyttas från sin ursprungliga plats. Om den måste flyttas från sin plats bör den flyttas till ett område med gravvårdar från samma tidsperiod.

I »Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar« rekommenderas att en speciell symbol, till exempel recycling-pilarna, sätts på sidan av stenen för att markera att det är en gammal sten som återanvänts. I samma skrift står det också att »Vid återupplåtelse av gravplats på vilken det finns en värdefull gravvård kan huvudmannen behålla gravvården och teckna avtal med den nye gravrättsinnehavaren om att få hyra/disponera gravstenen.

Huvudmannen och den nye gravrättsinnehavaren bör teckna avtal om dispositionsrätt till gravvården«.

Riktlinjer för vård av murar och grindar

Murar och grindar har endast besiktigats översiktligt. De har miljöskapande värden och skall vårdas väl med sådana material och metoder att deras värden består. Den nyare kyrkogården från 1925 omgärdas av en stenmur och har smidda grindar i öster och norr. Muren är överlag i förhållandevis fint skick medan smidesgrindarna uppvisar en del rostskador som bör ses över. Rost avlägsnas med hjälp av stålborste och rostskyddet bör bestå av mönja samt linoljefärg. Det rekommenderas att smidda och gjutna järnföremål som står utomhus underhålls med maximalt 8–10 års mellanrum.

Fördelen med ett kontinuerligt underhåll är även miljömässig, för när blyhaltig mönja kommer i dagen ökar risken att den hamnar i naturen där den orsakar stor skada.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Aarsrud, C. (1996). Begravningsklick och gravvårdar. Vad gravvårdar reflekterar och reflektioner kring gravvårdar. I: Winberg, C., (red.). Kyrkan. Om kyrkobyggare och tro. *Västgöta-Dal 1995/96*. s. 193–230. Vänersborg: Älvsborgs läns museum.

Bengtsson, R. & Bucht, E. (red.). (1992). Kyrkogårdens gröna kulturarv. *Stad & land* nr 103/1992. Alnarp: MOVIMUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, SLU.

Berglund, I. & Berglund, J. (1989), Kyrkogården – idag och imorgon, I: Antell, E & Hoberg, B. (red.). *Kulturmiljövård 6/1989*, Tema: kyrkogårdar. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Carlsson, A. & Swedberg, M. (2007). Livets slut och sista vilan. *Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie*, nr 32. 2007.

Erixon, S. & Ericson, O. (red.) (1950). *Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Älvsborgs län, D. 6, Blidsbergs, Böne, Dalstorps, Dalums, Dannike, Finnekumla, Fivlereds, Grönahögs ...socknar*. Uddevalla: Hermes

Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. (2007), Stockholm: Centrala gravvårdskommittén.

Herngren, I. (1999). *Gullered, Strängsered: boken om socknarna, deras historia, gårdar och människor*. Ulricehamn: Gullered-Strängsered hembygdsfören.

Malmgren, E. E. (1961). *Fräsegårdar i Sjuhäradsbygden*. Ulricehamn: Ekeskogs bokh. (distr.)

Molander, L. (2007), *Kyrkogårdarna i Norra Billings pastorat. Förslag till bevarandeplan för Sätters kyrkogård*. Västergötlands museum.

Natursten 6. Gravvårdar. (1986). I: *Stenhandboken*. Johanneshov: Sveriges Stenindustriförbund.

Rosén, C. & Connelid, P. (2004). *RV 40, Västra Brunn – Jönköpings länsgräns: Arkeologisk utredning inför byggande av tre lokalvägar: Västergötland, Gullered och Strängsereds socknar*. Mölndal: UV Väst, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, Riksantikvarieämbetet

Sörensen, A-B. & Wembling, M. (2008). Minnenas trädgård – om kyrkogårdens form och växter. *Stad & Land*, nr 173/2008. Alnarp: MOVIMUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, SLU.

Otryckta källor

Arkiv

Kulturlagret, Vänersborg

Antikvarisk-topografiska arkivet

Källor från Internet

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Muntliga källor

Intervjuer med medlemmar av Gullered Strängsereds hembygdsförening; Berit Andersson, Stig och Anita Johansson, Sonja Svensson samt Anna-Lena Hultman

Bilagor

Bilaga 1. *Bevarandeplan för gravvårdarna på Strängsereds kyrkogård, upprättad av Västarvet
2013-07-30*

Bilaga 2. *Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I*

Bilaga 3. *Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II*

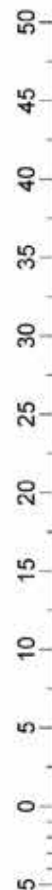
Bilaga 4. *Relevanta lagtexter*

Bilaga 1. Bevarandeplan för gravvårdarna på Strängsereds kyrkogård, upprättad av Västarvet 2013-07-30.

Kyrkogård: Strängsered
Kvarter:
Avdelning: Nya kg
Gravnr:
Datum: 2012-11-15
Skala: 1:500

Bevarandeplan för gravvårdarna på Strängsereds kyrkogård upprättad av Västarvet 2013-07-30
Streckad markering - gravvårdar med rödaktiga källstensmärken
Grå markering - gravvårdar med högt kulbalkensmärke
Buren på en liten upptäckt av Ulricehamns kyrkliga samfällighet 2012-11-15

**Bevarandeplan för gravvårdarna på
Strängsöreds kyrkogård upprättad av
Västarvet 2013-07-30**

Streckad markering - gravvårdar med
mycket högt kulturhistoriskt värde

Grå markering - gravvårdar med högt
kulturhistoriskt värde

Baserat på en karta upprättad av
Ulricehamns kyrkliga samfällighet 2012-
11-15

Bilaga 2. Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad 1

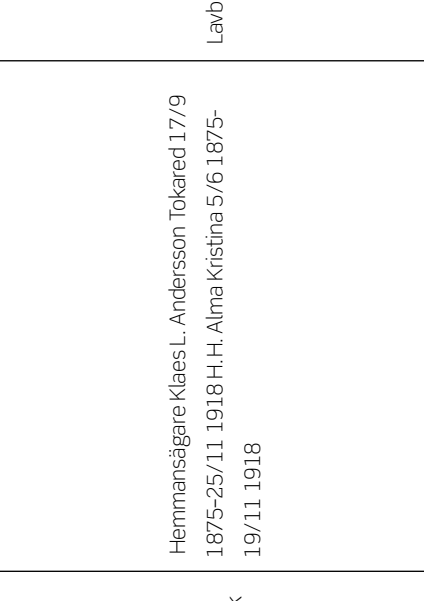
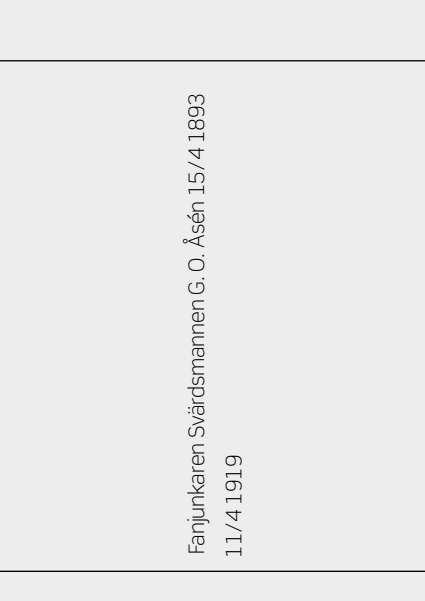
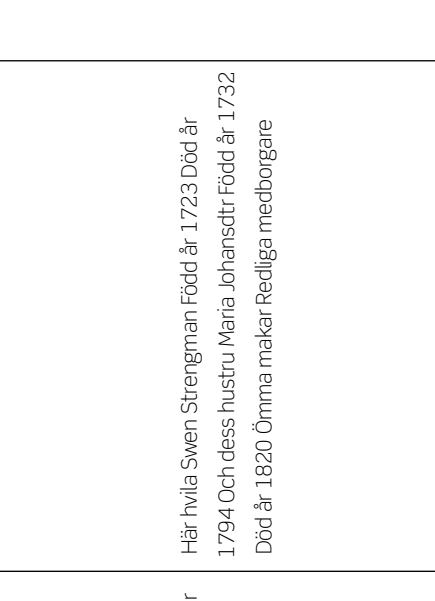
Foto	Gravnummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador
	5/G	1918	Hög spetsig obeliskliknande sten på hög sockel. Svart polerad framsida, nersänkt text. Dekor i form av ett kors och bladverk och rosor.	Hemmansägare Klaes L. Andersson Tokared 17/9 1875-25/11 1918 H.H. Alma Kristina 5/6 1875-19/11 1918	Lavbeväxt
	19/G	1919	Hög spetsig obeliskliknande polerad sten på hög sockel. Nersänkt text och dekor i form av en bladdekor längst upp.	Fanjunkaren Svärdsmanen G. O. Åsén 15/4 1893 11/4 1919	
	20/G		Tunn kalkstenshäll med avfasade hörn. För närvarande placerad i förrådet. Nersänkt text.	Här hvila Swen Strengman Född år 1723 Död år 1794 Och dess hustru Maria Johansdotr Född år 1732 Död år 1820 Ömma makar Redliga medborgare	

Foto	Gravnummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador
	25/G		Hög svart polerad sten, avhuggen upptill, liggande sten framför. Nersänkt förgylld text och dekor i form av ett kors.	Folksskolläraren och organisten P. R. Pettersson 18/7 1889-9/11 1906 Hans maka Olivia Kristina 8/4 1852-25/10 1939 Döttrarna Anna 19/12 1871-7/1 1879 Anna 19/11 1885-25/10 1933 Tio tacksamma barn reste vården Ebba Lannér 16/3 1891-2/10 1966	
	30/G		Hög obeliskliknande sten med konisk topp, svart polerad framsida med nersänkt text. Dekor i form av ett kors med bladverk.	Josef Johansson Från Kimmarebo 9/1 1822-30/4 1903 och hans hustru Maria Johansson 7/10 1831-13/3 1897 Joh. 11:25	Lavbeväxt
	31/G	1898	Kors i gjutjärn med spetsiga avslut på korsarmarna, dekor i form av en blomma, upphöjd text.	Kristina Pettersdotter Född 15/3 1815 Död 1/2 1898	

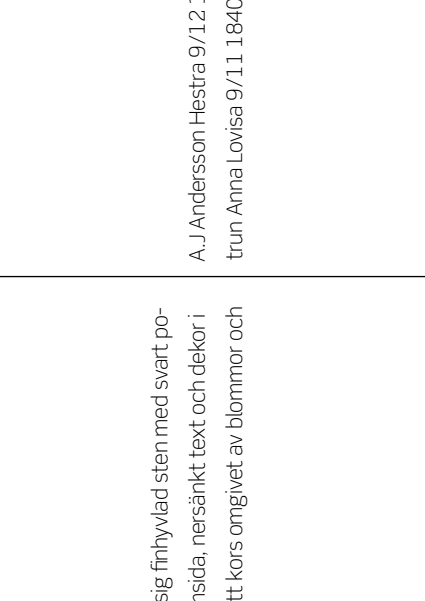

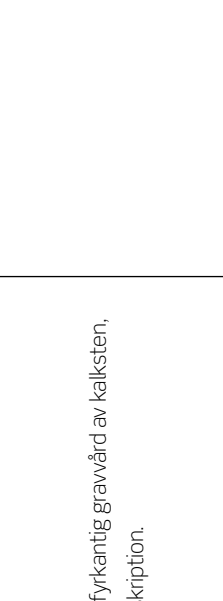
Foto	Gravnummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador
	32/G		Hög smal sten med svart polerad framsida, jugenddekor i form av geometriska figurer och blommor. Nersänkt förgylld text.	C.A. Johansson Remma H.H. Gustafva Son August Barnbarn Berta Manne John Vilja här	
	33/G		Hög obeliskliknande sten med konisk topp, svart polerad framsida med nersänkt förgylld text. Dekor i form av ett kors.	Här hvilar kyrkväcktare Svante Westerstrand 3/7 1807-6/9 1864 samt Johannes Westerstrand 24/2 1813-19/3 1900 Matt. Ev 5.6 Vård åt vördadt min- ne rest af släkt och församling	Lavbeväxt
	41/G		Hög obeliskliknande sten på hög sockel med konisk topp, svart polerad framsida med nersänkt förgylld text. Dekor i form av ett kors.	F.d. faktorismeden C.J. Wahlqvist 25/7 1825-0/11 1903 Hans maka Lovisa Fr. Åsen 14/7 1834-13/11 1908 Sönerna Gustav Adolf 24/6 1855-9/2 1878 Per Johan 26/11 1856-16/2 1878 "Jag är uppstån- delsen och lifvet den som tror på mig hans kall leva om han än dör"	

Foto	Gravnummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador
	48/G	1890- tal	Hög spetsig ffnhyllad sten med svart po- lerad framsida, nersänkt text och dekor i form av ett kors omgivet av blommor och blad	A.J Andersson Hestra 9/12 1840-15/2 1899 Hus- trun Anna Lovisa 9/11 1840-29/11 1890	Lavbeväxt
	49/G		Låg smal gravvård av kalksten, oläslig in- skription.		
	50/G		Låg tunn fyrkantig gravvård av kalksten, oläslig inskription.		

Bilaga 3. Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II

Foto	Grav- nummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter- användas
	2/G		Hög spetsig rest sten med svart polerad yta, nersänkt text, dekor i form av ett kors och blomdekor	Artur Modin Fläred 1902-1934 Tekla 1871-1928	Lavbeväxt		
	8/G		Hög spetsig fönhyllad sten med horn, nersänkt text, dekor i form av kors och bladverk	A.G Andersson 22/2 1843-14/12 1924 Hustrun Anna Sophia 21/10 1842-22/2 1929			
	10/G		Hög spetsig obeliskliknande sten på hög sockel. nersänkt svårläst text	Svante Berggren född 1828	Lavbeväxt		

Foto	Grav- nummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter- användas
	12/G		Hög rundad finhyvlad sten med dekor i form av ett kors, nersänkt text	Hemmans-ägare Svante Johansson Smedstorp Familjegrav			
	13/G		Halvhög rest sten i klassicistisk stil med tempelgavel och pilastrar , upphöjd text och dekor i form av ett kors upptill och en ojelampa ner till.	Justus Karlsson 1874-941 Henny Karlsson 1884-1921 Åsen			
	18/G	1920	Medelhög spetsig sten med svart polerad framsida, Nersänkt text och dekor i form av ett kors	Sally Gunhild Abrahamsson 4/5 1897-6/3 1920 Kringeslätt	Lavbeväxt		

Foto	Grav- nummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter- användas
	22/G		Fyrkantig medelhög sten på sockel. Svart polerad framsida nersänkt text och dekor i form av blad	Abraham Pettersson 7/8 1840-18/1 1920 Hustrun Kristina 18/7 1841-6/6 1906	Lavbeväxt		
	24/G	1912	Hög svart polerad sten, nersänkt text	Karl Abraham Familjgrav Joh.11:25			Ja
	27/G		Hög rundad sten på hög sockel med svart polerad textplatta, nersänkt text med dekor i form av ett kors med blad- verk runt	S. Johansson 20/2 1822-19/4 1906 Hus- trun Maria Johansson 27/2 1827-12/4 1896 2tim 4:7-8 Fr. Humlered	Lavbeväxt		Ja

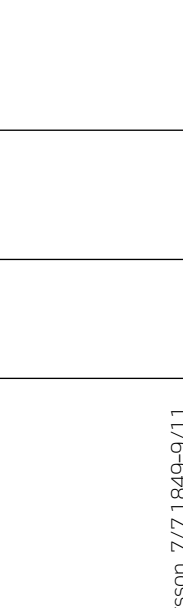
Foto	Grav- nummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter- användas
	29/G		Hög sten med tredelad överdel. Porerad textplatta med oläslig nersänkt text. Dekor i form av druvklasar i kraftig relief.	Hem.äg Alfred Petersson 7/7 1849-9/11 1918 Kristina Petersson 20/8 1852-30/4 1922			
	37/G		Hög obeliskliknande sten på hög sockel med firhyvlad framsida, nersänkt text	PEdberg Holmö 13/6 1828-19/3 1912 HM G. Edberg 11/4 1831-21/5 1902	Lavbeväxt		Ja
	43/G	1904	Medelhög rest sten. Nersänkt text och dekor i form av ett kors.	A.N. Pettersson Torhult 2/12 1853 14/9 1904 PS. 452 Kor. 5:1			Ja

Foto	Grav-nummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter- användas
	45/G	1903	Halvhög oregelbunden sten med svart polerad framsida, nersänkt, förgylld text, dekor i form av en strålande stjärna	Kyrkväcktaren Petter Svensson 29/4 1821-23/4 1903 och hans hustru Charlotta 5/4 1822-29/6 1902			
	46/G		Halvhög rundad sten med nersänkt text	Hilma Pettersson Torhult 1877-1911	Lavbeväkt		
	3-4/kv. 1		Medelhög rest.sten med svart polerad framsida. Nersänkt text och dekor i form av en blomkorg och blomknoppar på sidorna	Ånkan Josefina Larsson Tokared 1850-1931 Dottern Frida Johansson 1878-1935			
	25cd/kv.1		Medelhög fyrkantig sten, förhöjd text, dekor i form av ett kors med lilja	Här hvilar svärdsmanen August Hedén 1876-1957 och hans hustru Ellen 1875-1952 Davids ps23			

Foto	Grav- nummer/ Kvarter	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter- användas
	50cd/kv		Medelhög fyrkantig sten, upphöjd text och dekor i form av ett kors	F.d. Kommunalfordf. G. A. Sjö 1880-1958 Hustrun Elisabets 1866-1953 Sv. Ps 513 Slätten			
	1/kv. 2	1925	Rektangulär medelhög sten med svart polerad framsida, nersänkt förgylld text dekor i form av ett kors	Edith Gustavsson 1894-1925			Ja
	25-26/ kv. 2	1945	Rektangulär medelhög sten med svart polerad framsida, förhöjd text dekor i form av en oljelampa	Handlanden Johan Aron Holmgren 1858- 1942 Hustrun Ida Kristina 1865-1945 Tor- hult			
	4-5/kv. 4		Medelhög sten, förhöjd text och klassicistisk dekor med girlander, voluter och snäckor, borttagen stenram,	Oskar Johansson 1849-929 Hans maka Jo- hanna 1846-1928			Ja

Bilaga 4. Relevanta lagtexter.

Relevanta lagtexter

Utdrag ur

Lag (1988:950) om kulturminnen m. m.

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

Kyrkobyggnader och kyrkotomter

3 § Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1995:560).

Kyrkliga inventarier

6 § Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. Lag (1999:304).

9 § I fråga om ett föremål i förteckningen, som inte

ägs av någon enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen

1. för att avyttra det,
2. för att avföra det från förteckningen,
3. för att reparera eller ändra det, eller
4. för att flytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma.

Länsstyrelsen får, i fråga om första stycket 3 och 4, ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder åtgärden. Villkoren får avse hur åtgärden skall utföras samt den dokumentation som behövs. Tillstånd krävs inte för mera obetydliga reparationer. Sådana reparationer får inte utföras så, att föremålets kulturhistoriska värde minskas. Lag (1999:304).

10 § Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet får besikta kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen får också besluta att ett föremål skall tas upp i förteckningen.

Om det finns allvarlig fara för att ett föremål skadas, får länsstyrelsen tills vidare ta hand om det eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. Innan en sådan åtgärd vidtas, skall samråds ske med stiftet och, om föremålet ägs av någon enskild, med denne. Lag (1999:304).

Begravningsplatser

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är

kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Beredskapsförberedelser

15 a § Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar skall vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Lag (1999:942).

Ersättning till Svenska kyrkan

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.

Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen

mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).

Ingripande för att åstadkomma rättelse

17 § Länsstyrelsen får förelägga den som är ansvarig för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne att vidta rättelse eller avbryta pågående åtgärder för att säkerställa efterlevnaden av föreskrifter och beslut enligt detta kapitel. Ett sådant föreläggande får förenas med vite. I de fall som avses i första stycket får länsstyrelsen i stället hos kronofogdemyndigheten begära särskild handräckning enligt lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning mot den som ansvarar för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne. Lag (1999:304).

Utdrag ur Förordning

(1988:1188) om kulturminnen m.m.

Kyrkliga kulturminnen

19 § Till kyrkliga inventarier som avses i 4 kap. 6 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. hör bl.a. äldre skrudar, rökelsekar, kärl, böcker, altartavlor, kors och krucifix, dopfuntar, andra målningar och konstarbeten, avlatsskrin, förvaringskistor, fattighössor, ljuskronor och ljusstakar, epitafier, vapensköldar, banér, sorgfanor, vapen, rustningar, votivskepp, kyrkklockor, musikinstrument samt vissa äldre gravvårdar.

22 § Närmare föreskrifter för verkställigheten av 4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m. m. meddelas av riksantikvarieämbetet.

Utdrag ur

Begravningslag (1990:1144)

1 kap. Definitioner

1 § I denna lag avses med

- begravningsverksamhet: de olika åtgärder som har direkt samband med förvaltningen av allmänna begravningsplatser,

- församling: församling eller kyrklig samfällighet inom Svenska kyrkan,
- huvudman: församling inom Svenska kyrkan eller kommun som skall anordna och hålla allmänna begravningsplatser för dem som är folkbokförda inom ett visst geografiskt avgränsat förvaltningsområde,
- begravningsplatser: områden eller utrymmen som är behörigen anordnade för förvaring av avlidnas stoft eller aska och som har tagits i anspråk för detta ändamål, främst kyrkogårdar eller andra gravområden, minneslundar, kolumbarier eller urnmurar,
- allmänna begravningsplatser: sådana begravningsplatser som är anordnade av församlingar, av kommuner eller annars av det allmänna,
- enskilda begravningsplatser: andra begravningsplatser än allmänna,
- gravrätt: den rätt som uppkommer när en bestämd gravplats på en allmän begravningsplats upplåts av den som förvaltar begravningsplatsen till någon för gravsättning,
- kremering: förbränning av stoftet efter en avliden person,
- gravsättning: placering av stoft eller aska inom en bestämd gravplats och placering eller utströende av aska i minneslund eller på någon annan plats än begravningsplats,
- gravanordningar: gravvårdar och andra gravöverbyggnader, stenramar, staket eller andra liknande anordningar på en gravplats. Lag (1999:306).

2 kap. Begravningsplatser

Gravkarta, gravbok, gravregister

5 § För varje allmän begravningsplats skall upprättas en gravkarta och föras gravbok eller gravregister enligt

föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

7 kap. Gravrätt

Utövande av gravrätt m.m.

1 § Gravrätten får utövas bara av den som i gravboken eller gravregistret är antecknad som innehavare av gravrätten.

När gravrättsinnehavaren har avlidit, får dock den som ordnar med gravsättningen utöva de befogenheter som tillkommer en gravrättsinnehavare och som har samband med gravsättningen av den avlidne.

2 § Gravrätten får inte pantsättas eller utmätas. Gravrättsinnehavarens ansvar för gravplatsen

3 § Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

Upplåtelse av gravrätt

4 § En gravrätt får upplåtas till en juridisk person bara om det finns särskilda skäl för det.

5 § En gravrätt får upplåtas för viss tid, minst 15 och högst 50 år, eller för alltid.

Upplåtelse för alltid gäller bara så länge gravplatsen utgör en del av en allmän begravningsplats.

6 § Om någon upplåtelse inte har bestämts, varar upplåtelsen i 25 år.

7 § Upplåtaren skall utfärda gravbrev till bevis om att gravrätten upplåtits.

Förnyelse av upplåtelse

9 § När upplåtelseiden för gravrätten går ut, har gravrättsinnehavaren rätt till en ny upplåtelse, om

- gravplatsen är väl vårdad,
- upplåtelsen inte medför något synnerligt men för begravningsplatsens ändamålsenliga ordnande och skötsel, och

- gravrättsinnehavaren dessförinnan har anmält att han vill få upplåtelsen förnyad.

10 § I god tid innan upplåtelseiden går ut skall upplåtaren underrätta gravrättsinnehavaren om förutsättningarna för en ny upplåtelse.

Gravanordningar m.m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

29 § Gravanordningar får inte pantsättas eller utmätas.

Ändringar på gravplatsen

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det.

Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen. Gravrättsinnehavaren skall snarast därefter underrettas om åtgärderna.

Gravrättens upphörande

32 § Gravrätten upphör när upplåtelseiden går ut, när

gravrätten återlämnas till upplåtaren, när den förverkas enligt 33 § och när den förklaras ha upphört enligt 34 §. 33 § Upplåtaren får förklara gravrätten förverkad, om gravplatsen är uppenbart vanvårdad och gravrättsinnehavaren inte avhjälpes vanvården inom ett år efter det att han har delgetts föreläggande om att sätta gravplatsen i stånd. Föreläggandet skall innehålla upplysning om att gravrätten kan förverkas. En gravrätt får inte förverkas, om det är en myndighet som svarar för gravplatsens vård och underhåll.

34 § Om en allmän begravningsplats helt eller delvis läggs ned eller om det skulle medföra synnerligt men för en begravningsplats ändamålsenliga ordnande och skötsel att ha kvar gravrätter på platsen, får länsstyrelsen besluta att de gravrätter som berörs skall flyttas över till andra platser. Om det inte är möjligt eller om ingen rättsinnehavare begär att få behålla gravrätten, får länsstyrelsen i stället besluta att rätten skall upphöra.

35 § När gravrätten har upphört, gäller om gravanordningar vad som föreskrivs i 28 §.

36 § Det som gravrättsinnehavaren inte har fört bort från gravplatsen inom sex månader efter gravrättens upphörande tillfaller upplåtaren. Om det har uppstått tvist om bortförandet, räknas tiden från tvistens slutliga avgörande.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Utdrag ur

Begravningsförordning (1990:1147)

Gravkarta

3 § På en gravkarta skall med nummer anges samtliga gravplatser inom begravningsplatsen. Äldre gravplatser anges därvid så fullständigt som möjligt. Om det finns en minneslund på begravningsplatsen, skall också den anges.

Utdrag ur Miljöbalk (1998:808)

1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.

Miljöbalken skall tillämpas så att

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
3. den biologiska mångfalden bevaras,
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och
5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

7 kap. Skydd av områden

Biotopskyddsområde

11 § Regeringen får i fråga om små mark- eller vattenområden som på grund av sina särskilda egenskaper är värdefulla livsmiljöer för hotade djur- eller växter eller som annars är särskilt skyddsvärda meddela föreskrifter om

1. att samtliga lätt igenkännbara områden av ett visst slag i landet eller i en del av landet ska utgöra biotopskyddsområden, och
2. att en myndighet eller kommun i det enskilda fallet får besluta att ett område ska utgöra ett biotopskyddsområde.

Inom ett biotopskyddsområde får man inte bedriva en

verksamhet eller vidta en åtgärd som kan skada naturmiljön. Om det finns särskilda skäl, får dispens från förbudet ges i det enskilda fallet. En fråga om dispens ska prövas av den myndighet som regeringen bestämmer, om dispensen avser ett område enligt första stycket 1, och i andra fall av den myndighet eller kommun som har bildat biotopskyddsområdet.

De åtgärder som behövs för att vårda ett biotopskyddsområde får vidtas av kommunen, om den har bildat området, och i fråga om andra områden av den myndighet som regeringen bestämmer. Innan en åtgärd vidtas ska den som äger eller har särskild rätt till området underrättas särskilt.

Ett beslut som avses i första stycket 2 ska gälla omedelbart även om det överklagas. Lag (2009:1322).

Förordning (1998:1252)

om områdesskydd enligt miljöbalken m. m.

Allmänna bestämmelser

Biotopskyddsområde

5 § Sådana mark- eller vattenområden som anges i bilaga 1 utgör biotopskyddsområden enligt 7 kap. 11 § första stycket 1 miljöbalken.

Länsstyrelsen prövar frågor om dispens enligt 7 kap. 11 § andra stycket miljöbalken som avser sådana biotopskyddsområden.

Länsstyrelsen får besluta om de åtgärder som behövs för att vårda områdena. Förordning (2009:1328).

Bilaga 1

Biotopskyddsområden som avses i 5 §

1. Allé

Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden ska till övervägande del utgöras av vuxna träd.

4. Pilevall

Hamlade pilar i en rad som består av antingen

a) minst fem träd med ett inbördes avstånd av högst 100 meter i en i övrigt öppen jordbruksmark eller in-

vid en väg där marken mellan pilträden är plan eller upphöjd till en vall, eller

b) minst tre träd, om vallen är väl utbildad, mer än 0,5 meter hög och två meter bred.

Biotopen omfattar trädradens längd med den bredd den vidaste trädkronans projektion på marken utgör.

Om vallen är bredare än trädkronornas projektion på marken, omfattar biotopen vallen i sin helhet.

6. Stenmur i jordbruksmark

En uppbyggnad av på varandra lagda stenar som har en tydlig, långsträckt utformning i naturen och som har eller har haft hägnadsfunktion eller som funktion att avgränsa jordbruksskiften eller någon annan funktion.

Utdrag ur Plan- och bygglag (1987:10)

8 kap. Bygglov, rivningslov och marklov

2 § I fråga om andra anläggningar än byggnader krävs bygglov för att

9. anordna begravningsplatser, och

10. väsentligt ändra anläggningar som avses i 1–9.

